

Місце творів Т. Шевченка у сучасній програмі та особливості їх прочитання

Надія Дига,

кандидат педагогічних наук,
доцент ДВНЗ "Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди"

У статті подаються методичні рекомендації щодо прочитання літературних творів Т. Шевченка учнями основної школи та зразок шкільного твору за поетичною творчістю Кобзаря.

Ключові слова: діалог з художнім текстом, з автором, з епохою, робота в групах, творчі та дослідницькі завдання.

У сучасних умовах суспільного розвитку школа виступає могутнім фактором відродження нації, виховання в молоді національної самосвідомості. Учителі повинні якнайповніше використовувати виховний потенціал літератури, тим самим плекаючи національну свідомість, почуття власної гідності, приналежності українців до великої нації. Учителю-словеснику потрібно поставити на службу цій меті насамперед життєписи і творчість письменників-класиків.

Тарас Шевченко — це національний геній-пророк, унікальна творча постать, літературний спадок якої має світове значення. Шевченко — письменник глибокий і складний. Щоб його зрозуміти, треба мати потребу його читати. І треба вміти читати.

У чинній шкільній програмі з української літератури [3] особлива увага надається текстуальному вивченню творів Великого Кобзаря. Аналіз програми показав, що творчий доробок поета вивчається у кожному класі основної школи, де передбачається ознайомлення з статтю Т.Шевченка (окремими фактами біографії), відбувається прочитання, аналіз та осмислення змісту його творів, зацікавлення до глибшого їх пізнання.

Проблема вивчення творів Кобзаря існує, і вона безпосередньо пов'язана зі сприйняттям художнього тексту.

Прочитання літературних творів, як зазначає А. Ситченко, залежить насамперед "від індивідуальної здатності реципієнта адекватно сприймати художні узагальнення, його особистісної емоційно-інтелектуальної реакції, естетичного задоволення, яке виникає в читачів, що має ресурсне значення для глибшого опрацювання ними твору та їхнього власного саморозвитку" [4; 14].

Як відомо, у початковій школі учні вже знайомі з окремими фактами з життя та творчості Т.Шевченка, і тому вчителю варто враховувати це під час планування роботи над подальшим вивченням постаті поета. З цією метою можна провести анкетування, де учні знаком "+" позначають знайому їм інформацію, знаком "—" — незнайому інформацію, знаком "?" — інформацію, про яку вони хотіли б дізнатися більше.

Так, вивчаючи вірш "Садок вишневий коло хати" у 5 класі, учні пригадують, що вони вже знають про Т.Шевченка, які його твори читали в початковій школі. Учителю-словеснику слід максимально підготувати школярів до знайомства з текстом вірша. Це можна

зробити різними шляхами. Зокрема, учитель може провести **діалог з учнями** за такими запитаннями:

- Ким є для українського народу Великий Кобзарь?
- Де і коли народився поет?
- Скільки братів і сестер було в Тараса Шевченка?
- Де навчався поет?
- Скільки було років Шевченкові, коли його вивчили з кріпацтва?
- Як називалася перша збірка митця?
- Коли помер Т.Шевченко і де його поховали?
- Що заповідав Тарас нащадкам?

А можна прочитати цікаві уривки поезій про письменника, що заінтригують школярів, створять емоційний настрій, наприклад:

*Ми чуємо тебе, Кобзарю, крізь століття,
І голос твій нам душі окриля.
Встає в новій красі, забувши лихоліття,
Твоя, Тарасе, звільнена земля!*

Підготовчій роботі можуть передувати різноманітні форми повідомлень. Наприклад, запропонувати **перегляд фрагментів документального фільму**, присвяченого життю і творчості Кобзаря, та їх обговорення за такими запитаннями:

- Що нового дізналися про митця?
- Що з побаченого запам'яталося найбільше?
- Які фрагменти з фільму свідчать про талант поета?

Можна провести **роботу за картиною "Селянська родина"**, склавши, наприклад, такі запитання:

- Який настрій створює це полотно?
- Що змальовано на передньому плані картини?
- Які деталі найяскравіше змальовані на полотні?
- Що є спільного в картині і в поезії?
- Що є відмінного в зображенні на картині і в ліричному творі?
- Які кольори переважають на художньому полотні?

У процесі роботи над текстом вірша пропонується провести **гру "Мажор-мінор"**. Під час її проведення одна група школярів читає виразно у тексті рядки, що викликають радість, піднесення, друга — сум і втому. А застосовуючи метод **"асоціативна квітка"**, діти пишуть на паперових пелюстках свої враження від прочитаної поезії Т.Шевченка "Садок вишневий коло хати".

Для ширшого ознайомлення з постаттю Т.Шевченка учитель організовує виставку творів поета та цікавих книжок про нього.

Перечитуючи "Кобзар", часто ловиш себе на думці, що учні ще мало читають твори Т.Шевченка і мало знають його як поета. Тому під час вивчення поетичних творів Кобзаря учителю варто глибше та цікавіше розповідати про цю людину, яка своєю художньою майстерністю випередила час.

Аналізуючи поезію "Мені тринадцятий минало" у 7 класі, словесникові треба пам'ятати, що художність твору — це своєрідна форма енергії, що читач, вступаючи в **діалог із художнім текстом**, заряджається певними емоціями, смислами. Як зазначає Г. Токмань, "зустрічаються два світи: художній світ твору мистецтва і внутрішній світ дитини" [6; 49].

Спіраючись на текст поезії, переходячи від однієї її частини до другої, учні простежують розвиток настрою, думок і переживань ліричного героя.

Так, у діалозі учня з художнім текстом поезії "Мені тринадцятий минало" незримо присутній автор поезії, який на початку твору повідомляє, коли і де відбулася подія, про яку він збирається розповісти.

*Чи то так сонечко сяло,
Чи так мені чого було?
Мені так любо, любо стало,
Неначе в Бога... [5; 193]*

У цих ритмомелодійних рядках автор виражає блаженну радість існування в цьому світі. Ліричний герой зізнається, що не знає, чим зумовлений такий піднесений настрій. Щоб зрозуміти героя, треба знати, що творча обдарованість людини характеризується, на думку психологів, гострою вразливістю [1].

Учні, досліджуючи біографічні відомості про поета, дізнаються, як він реагував на коротке спілкування з дівчинкою-наймишкою, як бурхливо виявляв почуття, зустрівшись з артистом Олдріджем, і як навіть почута пісня приводила його до емоційного потрясіння.

У наступних рядках твору настрої ліричного героя змінюється — від радості до відчуття глибоко нещастя:

*Та недовго сонце гріло,
Недовго молилось...
Запекло, почервоніло
І рай запалило.
Мов прокинувся, дивлюся:
Село почорніло,
Боже небо голубеє
І те помарніло.
Поглянув я на ягнята —
Не мої ягнята!
Обернувся я на хати —
Нема в мене хати!
Не дав мені Бог нічого!..
І хлинули сльози,
Тяжкі сльози ... [5; 193]*

Після прочитання цих рядків учитель ставить проблемне запитання: "Що спричинило таку різку зміну настрою хлопчика?" (гостре відчуття сирітства, самотності, беззахисності).

Учні-"архівариуси", які досліджували спогади сучасників про Шевченка та його епістолярій, засвідчують, що поетові була властива різка зміна емоційних станів. А далі на прикладах доводять, що саме обдаровані люди, геніальні митці мають виняткову емоційну збудливість.

Читаючи наступні рядки поезії:

*... А дівчина
При самій дорозі
Недалеко біля мене
Плоскінь вибирала,
Та й почувла, що я плачу,
Прийшла, привітала,
Утирала мої сльози
І поцілувала... [5; 193],*

— ставимо низку запитань, наприклад:

— Чи знала дівчина підлітка?

— Як поставилася дівчина до хлопця?

— Який заспокійливий жест використовує митець у творі? (поцілунок — найвищий вияв доброти, ніжності, любові).

Учні-"біографи", схилиючись до думки окремих шевченкознавців, убачають у цьому міні-сюжеті автобіографічний сенс, пов'язаний із дитячим захопленням поета — сільською дівчинкою Оксаною.

Підсумкова бесіда:

— Який головний настрій твору?

— Чи можна цей вірш вважати біографічним?

— У чому полягає головний смисл цього вірша?

Вислухавши відповіді школярів, словесник робить узагальнюючий висновок про те, що смисл цієї поезії Шевченка — прославлення людської співчутливості, здатності однієї людини прийти на допомогу іншій саме тоді, коли тій нестерпно важко.

Для підсумкової роботи над твором можна запропонувати школярам **завдання творчого характеру**. Наприклад, усно змалювати картину поезії "Мені тринадцятий минало", звернувши увагу на символ сонця (стан природи перегукується з переживаннями героя), який вживає письменник-художник, або намалювати ілюстрації до твору, або написати твір на тему: "Тарасове слово — душа і серце України". Зразок такого твору підготовлений студенткою 4 курсу Інституту мови і літератури ДВНЗ "Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди" Лілією Сушко під час проходження практики в школі.

Тарасове слово — душа і серце України

Тарас Григорович Шевченко — це постать, яка у своїй величч була, є і залишиться ні з чим незрівняною. Великого Кобзаря ми воістину можемо сприймати як Пророка, волею Всевишнього посланого для українського народу.

Іван Франко писав: "Він був сином мужика — і став володарем у царстві духа. Він був кріпаком — і став велетнем у царстві людської культури. Він був самоуком — і вказав нові світлі й вільні шляхи професорам і книжним ученим".

Іноді поет сам собі дорікає, що закінчив Академію мистецтв і, маючи добрі здібності й гарні малярські доробки, все ж віддає перевагу віршам. Отже, покликання було сильнішим за Шевченка, покликання до слова...

Ну що б, здавалося, слова...

Слова та голос — більш нічого.

А серце б'ється-ожива,

Як їх почує!..

Знать од Бога

І голос той і ті слова

Ідуть між люди!..

— засвідчує сам поет.

Слово Шевченка живило й живить численні когорти українських митців. І саме з безкомпромісним і гострим Тарасовим словом всіляко намагалася боротися влада — чи то царська, чи польська, чи радянська. Його забороняли, за нього карали, та воно звучало й знаходило відгук у чистих серцях. Скільки творів вилучили із "Кобзаря", а скількох, хоч і надрукованих, не дозволяли декламувати...

На щастя, ті часи минули. Та, на жаль, не можемо похвалитися, що всі визнали Шевченка як найвищого українського генія, далеко не всі хочуть чути його пророчі слова, які не втратили своєї актуальності й досі. Його твори не дають забути славних і трагічних сторінок історії України. У них — любов до рідної землі та людей, співчуття до чужого горя, милосердність до ближнього, тому ми маємо шанувати свого поета.

Бо Україна — це Шевченко. Якщо слово Тарасове умре в Україні, якщо ми відчураємося тих пісень, яких співав Тарас, тієї мови, якою він говорив і писав, — тоді не стане України, не стане народу. Досі ще такого не сталося. У багатьох хатах можна побачити портрет Тараса Шевченка в рушнику. Тож дай Боже, щоб він ніколи не припадав пилом буденної байдужості.

Під час вивчення вірша "Заповіт" семикласникам дуже цікаво було б попередньо побувати в музеї "Заповіту", який створений у м. Переяслав-Хмельницький, або прослухати розповідь учителя про історію його написання. За рекомендованою літературою такі повідомлення можуть підготувати **учні-літературознавці**, визначені словесником.

Текстовий аналіз твору "Заповіт" починаємо зі з'ясування вислову "Поховайте мене на могилі", тому що школярам він може здатися дивним або й помилковим. Для цього необхідно, використавши міжпредметні зв'язки з історією, провести **діалог з епохою** козацтва, щоб дізнатися про могили з похованням захисників рідної землі, про незвичайний культовий пошанівок їх протягом віків. З історії дізнаємося, що поховання "на могилі" стало реальністю. Козацька могила — це своєрідний "родовий" склеп, де знаходили вічний спокій козаки. Саме це і зродило в поета думку про те, щоб по смерті поховали його за прадавнім звичаєм у тій могилі, де сплять вічним сном оборонці рідної землі.

Щоб краще зрозуміти цей вислів, можна порадити учителям провести екскурсію у найбільший в Україні Переяслав-Хмельницький національний історико-етнографічний заповідник, де учні побачать курган та могили, у яких поховані як героїчні захисники, так і незліченні вороги цієї землі.

Учням-фольклористам можна запропонувати порівняти вірш "Заповіт" із текстами голосінь, бо такий вірш, як вважають деякі науковці, увібрив у себе окремі елементи ритуального плачу над людиною, а також із уснопоетичними рекрутськими піснями, і з'ясувати, яким чином твір пов'язаний з українським фольклором.

Надежда Дыга. Место произведений Т.Шевченко в современной программе и особенности их про-чтения

В статье даются методические рекомендации к чтению литературных произведений Т.Шевченко учениками основной школы и образец школьного сочинения по поэтическому творчеству Кобзаря.

Ключевые слова: диалог с художественным текстом, его автором, с эпохой, работа в группах, творческие и исследовательские задания.

Nadiya Dyga. Location poems in modern features and their interpretation

The article presented guidelines for reading literary works of Shevchenko and elementary school students like school work for poetic creativity Kobzarya.

Keywords: dialogue with the literary text, the author, with the epoch, group work, creative and research tasks.

У 9 класі починається вивчення художніх творів Кобзаря у контексті історико-літературного процесу. "Це пояснюється насамперед тим, що в центр цього вивчення ставиться детальніше, ніж то було в попередніх класах, вивчення творчості Тараса Шевченка — нашого національного генія", — зауважує А. Ситченко [4; 8]. З його творами учні мають ознайомитися значно глибше.

Так, вивчаючи баладу Т.Шевченка "Причинна" у 9 класі, необхідно з'ясувати, що означає "причинна". Учні за словником знаходять тлумачення цього слова. Слово причинна означає "божевілля — стан, викликаний насланням чарів (саме це і зображує поет) або великим потрясінням". Аналізуючи й осмислюючи твір, учні мають з'ясувати:

— Чи наявний у творі соціальний конфлікт?

— Яка роль пейзажних картин у баладі?

— Які народні обряди, повір'я і звичаї відображено в ній?

— Знайти у тексті балади авторський відступ та художні засоби прологу.

— Назвати реалістичні та фантастичні моменти у творі.

— Які балади зарубіжних письменників вони вивчали?

Відповіді на ці запитання учні можуть знаходити, об'єднавшись у **малі дослідницькі групи**. Результати своїх досліджень школярі представляють класові. У разі необхідності доповнюють відповіді інших груп та ставлять свої запитання.

Отже, оволодіння досліджуванним матеріалом відбувається тільки тоді, коли учні мають потребу в навчанні, виявляють навчально-пізнавальну активність. Для цього словеснику необхідно застосувати такі форми та прийоми організації навчального процесу, які б передбачили використання особистого досвіду учнів, розвивали б їхню емоційну, інтелектуальну сферу, залучали їх до процесу пізнання.

Щоб правильно читати та адекватно розуміти твори Т.Шевченка, необхідно добре знати його життєвий і творчий шлях, його оточення, історичний час, у який він жив, його народ і цілий світ.

Література

1. Балей С. В. З психології творчості Шевченка. — Черкаси: Брама, 2001. — 79 с.

2. Тарахан-Берега З. О. Шевченко — поет і художник: (До проблеми єдності образного мислення). — К.: Дніпро, 1985. — 234 с.

3. Українська література. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 5—12 класи. — Київ—Ірпінь: Перун, 2005. — 200 с.

4. Ситченко А. Основи взаємодії наукових і навчальних методів літературного аналізу // Дивослово — 2007. — №5. — С. 14—16.

5. Тарас Шевченко. Малий Кобзар. — К.: Веселка, 1979. — 384 с.

6. Токмань Г. Методика викладання української літератури в старшій школі: екзистенціально-діалогічна концепція. — К.: Міленіум, 2002. — 320 с.